

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНЦІВ: ДИСКУРС ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено особливості національного характеру українців у контексті трансформації соціальної структури українського села на початку ХХ ст. Актуальність обраної теми пояснюється і важливістю вивчення та глибиною аналізу пройденого мешканцями України історичного шляху, і недостатнім відображенням окремих проблем, пов'язаних зі знищенням парагромадянського (селянського) суспільства, селянської культури, які існували до колективізації. У статті для більш повного висвітлення змін в українському селянському соціумі на початку ХХ ст. введено термін парагромадянське суспільство (Прим. авт. пара- (грец. para) – префікс, що означає суміжність, близькість, схожість), що дозволило нам адаптувати базові соціально-демографічні характеристики населення до європейських тенденцій розвитку громадянського суспільства.

Основна мета роботи – на основі аналізу конкретного історичного матеріалу дослідити окремі аспекти процесу формування національного характеру українців, встановити зв'язок між звичаєвим правом українців, особливостями функціонування сільських самоврядних інституцій, інституту сім'ї та особливостями національного характеру українців.

Тісний зв'язок українців із землею вплинув і на економічні аспекти життя, і на культуру, психологію, систему цінностей тощо. В Україні, яка знаходиться на порубіжжі Заходу та Сходу селянська спільнота формувалася як специфічний тип групової самоідентифікації, котрий мав внутрішні регіональні відмінності у нормах та елементах культури, і зовнішні, зокрема відмінності з російською культурою. Українські селяни на початок ХХ ст. виробили власну специфічну модель побудови раціонального організованого міжособистісного життя, що базувалася перш за все на нормах звичаєвого (неписаного) права, історичних умовах землекористування та землеволодіння. Ментальними особливостями українців того часу виступали такі якості характеру, як-от: волелюбність, сміливість, рівність, демократичність, хазяйновитість, повага до родини. Економіко-правові уявлення та правосвідомість селян були передусім детерміновані соціально-економічним становищем та нормами усного звичаєвого права. Вічовий демократизм, Литовські статuti, козацьке волелюбство, сеймові ухвали щодо недоторканності приватної власності вплинули на ментальне сприйняття українцями органів місцевого самоврядування, зокрема громад та сходів на початку ХХ ст. Аналізуючи риси українського національного характеру, зокрема найбільш дискусійну, а саме «український (особистісний) індивідуалізм», варто врахувати норми звичаєвого права, ідентифікувати згадану рису, як «сімейний індивідуалізм» або «індивідуалізм сімейної спільноти».

Ключові слова: українці, селянство, національний характер, сімейний індивідуалізм, община, громада, сход, парагромадянське (селянське) суспільство.

Після розпаду СРСР в Україні відбулися суттєві зміни в політиці, економіці, соціальному житті, культурі тощо. Понад двад-

п'ять років досвіду розвитку України, поява Майдану як прояву високого рівня суспільно-політичної самоорганізації засвідчує необхідність подальшої трансформації суспільних відносин саме в напрямку розбудови громадянського суспільства, формування політичної (громадянської) нації.

На жаль, непроста історична спадщина Української держави значно ускладнює перехід суспільства до демократичних принципів функціонування влади. Пошук ефективних механізмів подолання суспільно-політичної та соціально-економічної нестабільності в Україні на початку XXI ст. робить актуальним всебічний аналіз історичного досвіду. Актуальність обраної теми пояснюється і важливістю вивчення та глибшого аналізу пройденого мешканцями України історичного шляху, і недостатнім відображенням окремих проблем, пов'язаних зі знищенням парагромадянського (селянського) суспільства, селянської культури, котрі існували до періоду колективізації. У статті для більш повного висвітлення змін в українському селянському соціумі на початку XX ст. ми ввели термін парагромадянське суспільство (*Прим. авт.* пара- (грец. para) – префікс, що означає суміжність, близькість, схожість), що дозволило адаптувати базові соціально-демографічні характеристики населення до європейських тенденцій розвитку громадянського суспільства.

Основна мета роботи – на основі аналізу конкретного історичного матеріалу дослідити окремі аспекти процесу формування національного характеру українців, встановити зв'язок між звичаєвим правом українців, особливостями функціонування сільських самоврядних інституцій, інституту сім'ї та особливостями національного характеру українців.

У розвідці вживається назва «Україна» щодо етнічних українських земель, котрі знаходилися під владою Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. та були визначені III Універсалом УЦР, як-от: Волинська, Київська, Катеринославська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська, Чернігівська губернії. На початку XX ст. до складу Російської імперії входило близько 80% українських етнічних земель [23, с.232]. Сучасні вчені О. Реєнт та І. Патер, використовуючи дані Центрального статистичного комітету, визначають загальну чисельність населення дев'яти українських губерній станом на 1 січня 1914 р. у кількості 32 638,6 тис. осіб, а чисельність сільського населення – 27 682,4 тис. осіб [14, с.473]. Напередодні Першої світової війни у корінних українських губерніях частка сільського населення коливалася в межах 85% [26, с.418]. За підрахунками І. Витановича, в Україні на початку XX ст. понад 75% усього населення та понад 82% українців займалися хліборобством [6, с.12]. До революційних подій 1917 р. і в десятиліття після них означення «український» було синонімічне з «селянином» [18, с.40]. Селянство (*Прим. авт.* у випадку категорія «селянство» вживається як наукова дефініція, що виокремлює стан людей, який складався з різних прошарків та груп, основним заняттям яких було землеробство) в українському соціумі було домінантним.

Тісний зв'язок українців із землею вплинув і на економічні аспекти життя, і на культуру, психологію, систему цінностей тощо. Д. Антонович відзначав «високу культурність українського народу, що формувалася протягом тисячі років» [32, с.3-4]. На історико-культурні зони нашарувалися ще й етнічні, мовні, соціальні, політичні системи, створюючи передумови для формування ієрархічності національної культури, тобто локальних її осередків. Регіональність та багатоваріантність української культури – одна з найхарактерніших її особливостей, що дає ключ до розуміння самої моделі української національної культури [9, с.44]. В українських селян поступово формувався типовий для української культури спосіб філософського мислення. Як пише В. Шевченко, людиноцентричний антропоморфізм поступово трансформувався в антропоцентризм і етноцентризм, українці стали розглядати людину як своєрідного світового речника і творця свого світу [35, с.96-97].

На думку А. Тришньовського, екологічне та природне довкілля території України було сприятливим підґрунтям для формування самодостатнього, позбавленого жорстокості та насилля психотипу, який жив у гармонії з природою та вдячно використовував її дари [31, с. 69]. Землеробська свідомість українців містила любов до землі, її вшанування, навіть певний культ землі. Українці переважно мешкали у великих селах або невеликих хуторах у хатах-мазанках [13, с.1]. Ф. Красильников порівнював українське село із садком через велику кількість зелених насаджень, серед яких виділились білі хатинки (на відміну московським немазанним хатам, без садків). Навіть найменше українське село не було витягнутим у лінію як російське, на вулицях відчувалася діловитість, охайність, лад, чистота [19, с.31-32]. Українські села займали значно більший простір, ніж села в Західній Європі [13, с.8-9]. Аналогічну особливість українців відзначає Ф. Волков (Ф. Вовк) та пише, що досить рідко можна зустріти дві лінії хат, витягнутих вздовж дороги [7, с.512].

Національний характер українців формувався під впливом складних соціальних, географічних, історичних, економічних, релігійних чинників. М. Михайлюк виокремив у працях сучасних дослідників п'ять головних архетипів українського національного характеру, створених традиційною українською культурою. До них історик відніс: впевненість щодо заснування життя на регулярних трудових зусиллях; непевність щодо розпорядження здобутками власної праці та поступливість тому, хто виявить більш рішуче «право волі»; відсутність у самовизначенні українства публічного виміру життя та домінування в ньому індивідуальних чинників приватності та партикулярності; покладання більше на долю, ніж на власну самоврядну волю щодо розпорядження власним життям; архетип спонтанної вільності чи завзятої відчайдушності, котра виникла як відгук на деякі зовнішні виклики буття [21, с.95].

На думку П. Кононенка, саме козацтво стало хребтом, феноменом структуроутворення народного організму і з цієї причини постало творцем і носієм нової якості ідей [17, с.106]. У XVIII ст. «українство» продовжували ототожнювати з козацтвом, писемні

джерела фіксують словосполучення «козацький руський народ», «козацька мова» [29, с.216]. У XIX ст. М. Гоголь описував українців як «волелюбну націю», яка мала колись свою «самобутню державу з демократичним козацьким ладом» [8, с.55]. В основі прагнень до відновлення козацького ладу і переведення у козаки на початку XX ст. М. Грушевський вбачав, окрім козацької традиції, сподівання соціально-економічного характеру (звільнення від кріпацької залежності, податків, рекрутчини). На переконання вченого, саме з подачі українських народників з'явився новий «колективний і безіменний герой», прагнення якого до волі й суспільної справедливості надихали покоління українського суспільства [10, с.398]. М. Грушевський розглядав козацтво не лише у вузьких рамках аналогії до західноєвропейських братств-орденів, а й значно ширше – як чоловічу організацію, парубоцьку громаду з усіма пролонгованими наслідками [5, с.62].

Д. Бантиш-Каменський, характеризуючи «малоросів», акцентував увагу на їхній хоробрості, що, на його думку, мала спадковий характер [2, с.464]. Ф. Красильников описував українців як людей набожних, що дотримуються церковних уставів, від природи розумних із вродженим почуттям гумору [19, с.19–21]. Український соціолог Б. Кістяковський вважав, що українському народові була притаманна особлива воля чи якась сила, котра спонукала відстоювати самобутню національну індивідуальність [15, с.142–146]. Український соціолог, громадський діяч М. Шаповал характеризував українських селян початку XX ст., як політично пасивних, які не вміли робити калькуляції своєї праці, тому неминуче підлягали диктатурі цін із міста, знали лише перше коло сіл, а за другим вже нічого не уявляли [34, с.265–266]. Сучасний український дослідник Ю. Присяжнюк також відзначає нерозуміння селянами ринкової сутності нової епохи [28, с.23–32]. На консервативності та нерозумінні селянами модернізаційних тенденцій епохи наголошують Б. Кравченко та С. Світленко [18, с.4–5].

Пересічний український селянин на початку XX ст. у повсякденному житті використовував від трьох до чотирьох тисяч слів. Національно-філософський досвід українці зберігали у приказках, розповідях, легендах [36, арк.169–170]. В. Струманський, аналізуючи структуру народного повсякдення, відзначав, що в житті українців вагоме значення мала громадськість та її думка [30, с.310]. Відповідно до «Загального положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності» від 19 лютого 1861 р. основним органом самоврядування на селі був селянський сход, що складався з селян-домогосподарів. У Правобережній Україні, де існувала подвірна, а не общинна традиція користування земельними угіддями, розподіл землі здійснювався на сільському сході, з правом апеляції щодо його рішення до волосного суду, мирного посередника та губернського з селянських справ присутствія [4, с.217]. Сход був першою школою суспільної і навіть політичної діяльності для селян. Саме сходи найчастіше чинили опір повсякденному підпорядкуванню адміністративним органам. Сход обирав

посадових осіб села (сільського старосту, збирача податків, наглядача хлібних запасів та ін.). Жінки не мали права голосу, хоча інколи відвідували збори, але в обговоренні участі не брали.

Важливим осередком суспільного життя українського селянства була «грумада» що пройшла еволюцію від господарської, адміністративно-територіальної одиниці до соціального інституту (від громад князівських сіл і посадів давньоруських міст, громад-волостей, дворищних громад, дольових та подворищних громад багатодвірних сіл до сільських громад початку ХХ ст.). Наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. сільська грумада (особливо серед кріпосних селян) виконувала управлінсько-виконавські, організаційно-господарські, юридичні (громадського суду і заступництва), державно-фіскальні, соціальні та інші функції, дбала про суворе дотримання звичаїв, обрядів і духовно-моральних цінностей українців, грумада мала свої зібрання, свій постійний апарат управління і свою касу [33, с.61]. Інвентарні правила (1848 р.) визначили структуру сільської грумади, властиву російським селянам [4, с.185]. Після селянської реформи 1861 р. грумада була юридично затверджена в законодавстві та фактично мала виконувати функцію посередника у відносинах держави і звільнених селян [14, с.379; 11, с.1; 3; 23]. На думку С. Борисевича, через визнання громад було легітимізовано доволі демократичні селянські структури [4, с.194]. Українські грумади, що створювалися на перетині різних правових культур були більш демократичними селянськими структурами у порівнянні з російськими общинами. Грумади Правобережної України формувалися в юридичному просторі правової культури Речі Посполитої, в основі якої лежав концепт недоторканності приватної власності. Ідеї російської абсолютної монархії про необов'язковість гарантування державою приватних прав власності формували інше ставлення до приватної власності. Часто це призводило до того, що українська грумада могла приймати рішення, що суперечили законам імперії, могла не визнати присланого старосту, священика та обрати своїх [26, с.420]. За оцінкою В. Антоновича, громадівський (вічовий) демократизм був характерною рисою соціального життя українців, «де члени мали волю і рівноправність» [1, с.99-101]. Т. Єфименко пише про те, що в Україні общинна форма землеволодіння перероджується у грумаду, яка залишає домогосподарям повну свободу, бо «грумада вважає себе не правомочною посягати на величину особистої власності кожного господаря» [12, с.652-653].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. залежність селянина від сільської грумади мала регіональні особливості: там, де домінувала індивідуальна земельна власність, вона була меншою, де общинна, – більшою. Наприклад, у Чернігівській губернії існували майже в рівних частках общинне та подвірне господарювання. Південь України відзначався поступовою індивідуалізацією господарств в общинах колишніх поміщицьких селян, яка сприяла поширенню безпередільного користування та застосування розкладки за ревізькими душами. Термін «община» в цьому регіоні

використовувався переважно в офіційній документації. Селяни застосовували замість нього визначення «грумада», а общинний наділ називали «душовим» або «дворовим» [27, с.61]. На думку О. Приймака, община (грумада) тут була одночасно економічним об'єднанням та найнижчою адміністративною одиницею, що дозволяє її характеризувати як державний інститут [27, с.59].

Як слушно зауважує В. Лозовий, українська громада як соціальна інституція не була тотожна російській общині, вона більше нагадувала добровільне товариство, в якому обов'язки людини щодо громади переважно обмежувалися спільними рішеннями. Науковець запропонував ідентифікувати поземельну сусідську організацію дрібних безпосередніх виробників, у яких загал села був юридичною особою і володів земельним наділом як общину, а села, де існувало подвірне землеволодіння, як громади [20, с.87-95]. З нашої точки зору, громада на початку ХХ ст. була ключовим, багатофункціональним соціальним інститутом парагромадянського суспільства українських селян. За своєю суттю громади були національними структурами, їх діяльність значною мірою визначалася потребами селянського соціуму та зберігала ідентичність українського етносу.

Між іншим, в українських селах і містечках традиційно існували молодіжні громади (дівочі та парубочі). В. Струманський слушно зауважував, що в українців емпіричні процеси соціалізації або адаптації молоді до умов навколишнього життя поєднували своїм змістом розумне, доцільне співвідношення особистого, колективного (групового) і всезагального, громадського. Дієвим засобом соціалізації парубків і дівчат, формування у них громадської активності і колективістських навичок було активне контактування парубоцького товариства із сільським сходом (миром, громадою). Досить часто в парубків також було право вирішального голосу на сході [30, с.311].

Однією з характерних рис національного характеру українців, зокрема селян, вважають прагнення до індивідуалізму (*Прим авт.*: індивідуалізм – це принцип, згідно з яким стверджується первинність і пріоритетність індивідуума; тип світогляду, в основі якого лежить протиставлення окремого індивіда суспільству; світоглядна орієнтація, ядром якої є принцип свободи індивіда, що реалізується в усіх сферах життя) [3, с.95–96]. Проте така риса сучасними вченими сприймається неоднозначно. Так, на думку М. Михайлюка і Т. Портнової, міф про українського селянина, найвідомішими складниками якого є уявлення про притаманний для них індивідуалізм, був свідомо розроблений українськими інтелектуалами ХІХ ст. [21, с.95]. О. Мицьок наголошує на регіональній специфіці формування індивідуалізму в селян: «На Півночі дрібні й середні поселення роблять селянське життя більш інтимним. На Півдні села великі, майже з міським життям, що не так гуртує компактну масу» [22, с.115]. В. Нола пише, що на певну «подібність» чи не найбільше впливала приналежність до того чи іншого регіону, мікрорегіону (так само, як і в більшості країн Центральної та Східної Європи), культурні норми

яких дуже відрізнялися». Водночас вчений наголошує на головній відмінності, зокрема відсутності «зрівнялівки», яку здавна практикували російські селяни [24, с.19].

Сучасний дослідник українського менталітету О. Стражний вважає, що «українець хоча і був людиною групи, колективу, але приватні інтереси та інтереси родини в Україні завжди стояли над громадськими» [29, с.311]. В. Пачовський порівнював життя українців із розсипаними атомами, що функціонували на основі особистісних родинних відносин: «Живуть розсипані на атоми, цілий народ складається з самих родин, а радше самих хат, а кожна хата – то особіна республіка» [25, с.135]. Одним із пояснень може бути те, що жодна інша форма виробництва не вимагала настільки сімейної організації праці [16, с.167]. В Україні переважало дрібне індивідуальне селянське господарство, в якому сім'я була головним виробничим осередком. Автаркія селянських господарств дозволяла забезпечити з власної праці на землі основні елементи достатку, при цьому загальне виробництво було ледве більшим за потрібне для утримання родини.

Можливо, витоки прагнення українців до індивідуалізму потрібно шукати в звичаєвому праві. Серед усіх джерел права провідну роль в українців на початку ХХ ст. відіграло звичаєве (неписане) право, нормами якого регулювалась більшість відносин між селянами та які були чинними поряд з урядовими законодавчими актами. На думку Т. Єфименко, звичаєве право українців відтіняло риси українського народу, відмінності духовні та національні, мало багато символів та обрядів ще від дохристиянських часів, часів «Руської Правди, Литовських статутів, козацького права» [12, с.652; 657]. Саме земля була чи не найважливішим чинником створення української сім'ї, створення господарства. Відносини чоловіка та дружини у господарській сфері часто називали «спільною» [19, с.31]. В українців, на відміну від росіян, не був поширений звичай «кладки», дошлюбного внеску з боку майбутнього чоловіка. Між тим, він існував у татарів, башкирів, росіян і часто символізував східний склад сімейних відносин.

У системі правових звичаїв українців розрізняли спільне (нажите подружжям під час шлюбу) та роздільне майно (належало кожному з подружжя до одруження, одержане в подарунок, зокрема скриня, посаг, а також отримане шляхом успадкування «материзни», «дідизни»). Придане в українців виконувало правову функцію, його ідентифікували як частку майна, що піде на загальносімейні потреби. Майно, яке приносила жінка, вважалося її особистим (чоловік міг ним відати, користуватися). Право жінки на придане не погіналося чоловіком. Українська жінка була досить самостійним суб'єктом цих вільно-правових відносин. Невдалий шлюб рідко офіційно анулювався, адже жінка при цьому могла втратити придане. Хоча фактичне розлучення подружжя не було рідкісним явищем.

Проте не варто надто ідеалізувати подружні відносини, що часто базувалися на домінуванні чоловіка. На переконання

Т. Єфименко, подружні стосунки в українців були кращими, ніж у великоросів. Вони частіше будувалися на повазі, взаємному визнанні прав, рівності в шлюбі. Українські жінки рідше брали участь у важких польових роботах. Жінки могла продавати залишки харчів, а гроші витратити на себе або господарські потреби. Проте траплялися випадки повного контролю чоловіка та приниження жінок. Дослідниця також зауважувала, що українська сім'я не злита в єдине ціле як великоруська, сила скріплення досить слабка, українські родини задовго до створення сім'ї закладали можливість розлучення [12, с.660-661]. До речі, коли протягом 1920-х рр. українські сім'ї мали найвищі показники розлучень у СРСР та на Заході. Пояснюючи причини такої динаміки, демографи не звертали уваги саме на специфіку дії звичаєвого права, зокрема в сімейних відносинах.

Отже, ментальними особливостями українців того часу виступали такі якості характеру, як-от: волелюбність, сміливість, рівність, демократичність, хазяйновитість, повага до родини. Економіко-правові уявлення та правосвідомість селян були передусім детерміновані соціально-економічним становищем і нормами усного звичаєвого права. Вічовий демократизм, Литовські статuti, козацьке волелюбство, сеймові ухвали щодо недоторканності приватної власності вплинули на ментальне сприйняття українцями органів місцевого самоврядування, зокрема громад та сходів на початку ХХ ст. В українських селян поступово виробилась власна специфічна модель побудови раціонально організованого міжособистісного життя, що базувалася на «індивідуалізмі сімейної спілки». Для аналізу українського національного характеру краще застосовувати не так категорію «індивідуалізм особистісний», як «колективний родинний індивідуалізм», або «сімейний індивідуалізм».

Список використаних джерел і літератури:

1. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Антонович В. Моя сповідь : вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вст. ст. та комент. В. Ульяновського. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д.Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с. : іл.
3. Бондаренко О. Економічний індивідуалізм у структурі економічної ментальності / О. Бондаренко // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 8. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 95–104.
4. Борисевич С.О. Законодавче регулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1793–1886 роки) : монографія / С.О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 424 с.
5. Бурлачук В. Віль витоки соціологічної думки в Україні / В. Бурлачук, М. Молчанов, В. Степаненко ; під ред. В. Танчера ; Ін-т соціології НАН України. – К. : [Б.в.], 1996. – 114 с.
6. Витанович І. Аграрна політика українських урядів 1917–1920 / І. Витанович. – Мюнхен, Чикаго : [б. в.], 1968 (Друк. «Logos»). – 60 с.
7. Волков Ф. Етнографические особенности украинского народа / Ф. Волков // Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ / подъ ред.

- Ф.К. Волкова, М.С. Грушевського, М.М. Ковалевського, Ф.Е. Корша, А.Е. Крымського, М.И. Тугань-Барановського і А.А. Шахматова. – Петроград : Тип. т-ва «Общественная польза», 1916. – Т. II. – С. 512.
8. Гоголь М.В. Роздуми Мазепи / М.В. Гоголь // Українська державницька ідея : антол. політ. традиціоналізму / [уклад. і передм.: О. Шокало, Я. Орос ; біогр. довідки: О. Шокало]. – К. : МАУП, 2007. – С. 46–55.
 9. Горелов М.Є. Цивілізаційна історія України / М.Є. Горелов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 632 с.
 10. Грушевський М.С. Рух політичної і суспільної української думки в XIX столітті / М.С. Грушевський // Твори : у 50 томах / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 590 с.
 11. Гульдман В.К. Поместное землевладение Подольской губернии : настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов. – Каменец-Подольский, 1903. – С. 1-23.
 12. Єфименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Єфименко // Український народъ въ его прошломъ и настоящемъ / подъ ред. Ф.К. Волкова, М.С. Грушевського, М.М. Ковалевського та ін. – Петроградъ : Тип. т-ва «Общественная польза», 1916. – Т. II. – С. 648–663.
 13. Жите українського народу. Маленька географія України, II ч. з 13 образками. I вип. – Українське будівництво: хата, село, містечко, приватні й громадські будови, церква, українській стиль і орнамент. – Відень : В-во укр. учительства у Гмнді, з друкарні Ад. Гольцгавзена у Відні, 1917. – С. 32.
 14. Історія українського селянства : нариси, в 2-х т. / Інститут історії України НАН України ; [В.А. Смолій (відп. ред.)]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 631 с.
 15. Кистяковский Б. К вопросу о самостоятельности украинской культуры / Б. Кистяковский // Русская мысль. – М., 1911. – № 5. – С. 142–146.
 16. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / Оксана Кісь ; Ін-т народознавства НАН України. – 2-ге вид. – Львів, 2012. – С. 167.
 17. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм : монографія / П.П. Кононенко – К. : МАУП ; Міленіум, 2006. – 358 с.
 18. Кравченко Богдан. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Богдан Кравченко ; [пер. з англ.]; вступ. ст., указ. В. Івашко, В. Корнієнко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
 19. Красильников Ф.С. Украина и украинцы. (Географически-этнографический очерк) / Ф.С. Красильников // Литературно-Издательский Отдел Народного Комиссариата по Просвещению. – М., 1918. – 55 с.
 20. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : монографія / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2008. – 488 с.
 21. Михайлюк О.В. Селянство як «уявлена спільнота» / О.В. Михайлюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – Вип. XXVII. – 408 с.
 22. Мицюк О.К. Аграрна політика (1800–1925 рр.) / О.К. Мицюк. – Подєбради : Видання «Вид. Т-ва при Укр. Госп. Академії в ЧСР», 1925. – Т. 2. – Ч. 1. – 227 с.
 23. Морозова О.С. Мовна проблема в освітній сфері Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX ст. / О.С. Морозова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.] / ред. кол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Дн. : Вид-во ДНУ, 2008. – Вип. 6. – С. 232-239.

24. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років / Вільям Нолл. – К. : Родовід, 1999. – 560 с.
25. Пачовський В.М. Українці як народ (уривки) / В.М. Пачовський // Українська державницька ідея : антол. політ. традиціоналізму / [уклад. й передм.: О. Шокало, Я. Орос ; біогр. довідки: О. Шокало]. – К. : МАУП, 2007. – С. 134-136.
26. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – [2-е вид., випр.]. – К. : АртЕк, 2001. – 728 с.
27. Приймак О.М. Соціальна трансформація південноукраїнської селянської общини наприкінці XIX – початку XX століття / О.М. Приймак // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – Вип. XXVII. – С. 59-64.
28. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю.П. Присяжнюк // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 23-32.
29. Стражний О.С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О.С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
30. Струманський В.П. Звичаєве право українців в контексті підготовки молоді до громадсько-товариського життя в структурах народного повсякдення / В.П. Струманський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. ун-т, 1998. – Т. 2(4). – С. 308-315.
31. Тришньовський А. Етнопсихологія українського народу / А. Тришньовський // Персонал. – 2009. – № 3. – С. 68-74.
32. Українська культура : збірник лекцій / за ред. Дмитра Антоновича ; Український технічно-господарський інститут позаочного навчання в Подєбрадах (Чехія). – Подєбради : УТП, 1940. – 334, [9] с.
33. Філінок А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації : монографія / А.Г. Філінок. – Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2010. – 728 с.
34. Шаповал М. Загальна соціологія / Микита Шаповал. – К. : Укр. центр духов. культури, 1996. – 368 с.
35. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства : теорет.-метод. комент. до курсу філос. у вищ. навч. закл. / Володимир Шевченко. – К. : Персонал, 2008. – 240 с.
36. Галузевий держархів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф.68, спр.228, арк.169-170.

С. В. Маркова

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР УКРАИНЦЕВ: ДИСКУРС НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье освещены особенности национального характера украинцев в контексте трансформации социальной структуры украинского села в начале XX века.

Актуальность выбранной темы объясняется важностью изучения и анализа пройденного жителями Украины исторического пути, недостаточным отражением отдельных проблем, связанных с уничтожением паразитического (крестьянского) общества, крестьянской культуры, которые существовали до коллективизации. В статье для более полного освещения изменений в украинском крестьянском социуме в начале XX в. введен термин паразитическое общество (Прим. авт. пара- (греч. para), означающий соседство, близость, схожесть), что позволило нам адаптировать базовые социально-демографические характеристики населения

к европейским тенденциям развития гражданского общества. Основная цель работы – на основе анализа конкретного исторического материала исследовать отдельные аспекты процесса формирования национального характера украинцев, установить связь между неписанным правом украинцев, особенностями функционирования сельских самоуправляющихся институтов, института семьи и особенностями национального характера украинцев. Тесная связь украинцев с землей повлияла на экономические аспекты жизни, на культуру, психологию, систему ценностей. В Украине, которая находится на рубеже Запада и Востока крестьянская общность формировалась как специфический тип групповой самоидентификации, который имел внутренние региональные различия в нормах и элементах культуры, и внешние, в том числе различия с русской культурой. Украинские крестьяне к началу XX в. выработали свою специфическую модель построения рационально организованного межличностного пространства, которая базировалась прежде всего на нормах обычного (неписаного) права, исторических условиях землепользования и землеуладения. Ментальными особенностями украинцев того времени выступали такие качества характера, как: свободолюбие, смелость, равенство, демократичность, хозяйственность, уважение к семье. Экономико-правовые представления и правосознание крестьян были прежде детерминированы социально-экономическим положением и нормами неписанного права. Вечевой демократизм, Литовские статуты, казацкое свободолюбие, сеймовые постановления о неприкосновенности частной собственности повлияли на ментальное восприятие украинцами органов местного самоуправления, в частности «громад», общин и «сходов» в начале XX в. Анализируя черты украинского национального характера, в частности наиболее дискуссионную, а именно «украинский (личный) индивидуализм», стоит учесть нормы обычного права, идентифицировать упомянутую черту, как «семейный индивидуализм» или «индивидуализм семейного союза».

Ключевые слова: украинцы, крестьянство, национальный характер, семейный индивидуализм, община, громада, сход, параграфическое (крестьянское) общество.

S. Markova

UKRAINIAN NATIONAL CHARACTER: DISCOURSE AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Finding mechanisms to overcome the socio-political and socio-economic instability in Ukraine at the beginning of the XXI st. makes it relevant to a comprehensive analysis of historical experience. The relevance of the chosen theme explains the importance of the study and a deeper analysis of the traversed path by the inhabitants of Ukraine, and insufficient reflection of the some problems associated with the destruction of paracivic (peasant) society, peasant culture that existed before collectivization. In the article for a more complete coverage of changes in Ukrainian peasant society in the early twentieth century. We introduced the term parahromadyansk society (paracivic society) (Author's note (Greek. para) – a prefix meaning contiguity, proximity, similarity), enabling us to adapt the basic socio-demographic characteristics of the population to the European trends of the development of the civic society. Special features of the national character of the Ukrainians in the context of transformation of the

social structure of Ukrainian village at the beginning of the XXth century are described. On the basis of a particular analysis of historical material the connection between customary law of Ukrainians and peculiarities of functioning of village self-management institutions, family institution and special features of national Ukrainian character is determined. Among all the sources of law the leadership role of the Ukrainians in the early twentieth century. played customary (unwritten) law, which governs most of the relationships between farmers and acted along with government legislation. According to T. Yefymenko common law shaded features of Ukrainian people. The land was perhaps the most important factor in a Ukrainian family, creating economy. The relationship of husband and wife in the economic sphere is often called the "Union". In Ukrainian, unlike the Russians, was not a common custom "stack" premarital contributions by future husband (there Tatars, Bashkirs, Russians and often symbolized the eastern composition of family relationships). The system of Ukrainian legal practices distinguished joint and separate property. Dowry served in Ukrainian legal function, it was identified as a part of the property that will need to common family. The property, which brought the woman considered her own (husband could be in charge or use it). The right of woman for dowry is not absorbed by her husband. Ukrainian woman was quite independent subject of free relations. Failed marriages rarely officially cancelled because the woman with the dowry could lose. Although the actual divorce marriage was not rare. But do not too idealize marital relationships, often based on the dominance of men. According to T. Yefymenko, marital relations in Ukrainian were better than the Great Russians, often built on respect, mutual recognition of rights, equality before marriage. Ukrainian women are less involved in heavy field work. Women could sell the remainders of the food and spend money on themselves or economic needs, but there are cases of complete control of male and female humiliation. The researcher also observed that Ukrainian family not merged into a single entity as the Great Russian's strength of binding is quite weak, Ukrainian families long before a family laid the possibility of divorce. By the way, when during the 1920s. Ukrainian families have the highest rates of divorce in the USSR and the West, explaining the reasons for such dynamics, demographers did not pay attention to the specificity of action of customary law, including family relations. Mental peculiarities of the Ukrainians at those times were the qualities of character, such as: freedom, courage, equality, democracy, thrift, respect for the family. Economic and legal representation and justice of peasants were primarily determined by socio-economic status and oral norms of customary law. Assembly democracy, Lithuanian statutes Cossack love of freedom, the Sejm decisions on the inviolability of private property affected the mental perception of Ukrainian local governments, in particular communities and meetings in the early twentieth century. Ukrainian peasants gradually developed its own specific model construction rationally organized interpersonal life, based on "individualism family union". To analyze the Ukrainian national character is better to use not a category of "personal individualism" and use the category such as "family collective individualism" or "family individualism".

Key words: Ukrainians, peasantry, national character, family individualism, community, meeting, parahromadianske (civic peasant) society.

Отримано: 14.05.2014